

אוסף על משיח בן דוד ובן יוסף הקשר בין יסוד למלכות .

משיח בן יוסף ומשיח בן דוד -

חז"ל מגדירים את יהודה ויוסף כשני מלכים, כלומר, שתי דרכי הנהגה המופיעות בעם ישראל. זהו היסוד לידיעה המפורסמת כי ישנם בעם ישראל שני משיחים: משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. מיהם משיחים אלה

בתחילת הפרשה מתואר העימות בין יהודה ליוסף. אומר על כך המדרש^[1]:

'כי הנה המלכים נועדו עברו יחדיו', 'כי הנה המלכים', זה יהודה ויוסף, 'עברו יחדיו', זה נתמלא עברה על זה, וזה נתמלא עברה על זה, (תהלים מ"ח) 'המה ראו כן תמהו' - 'ויתמהו האנשים איש אל רעהו', 'נבהלו נחפזו' - 'ולא יכלו אחיו וגו'', 'רעדה אחזתם' - אלו השבטים, אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו, יאי למלך מדיין עם מלך. 'ויגש אליו יהודה' (איוב מ"א) 'אחד באחד יגשו', זה יהודה ויוסף, 'ורוח לא יבא ביניהם', אלו השבטים, אמרו מלכים מדיינים אלו עם אלו אנו מה איכפת לנו.

חז"ל מגדירים את יהודה ויוסף כשני מלכים, כלומר, שתי דרכי הנהגה המופיעות בעם ישראל. זהו היסוד לידיעה המפורסמת כי ישנם בעם ישראל שני משיחים: משיח בן יוסף ומשיח בן דוד.

משיח בן יוסף ענינו הוא החלק המעשי, בנינה המעשי של מלכות ישראל ומשיח בן דוד ענינו הוא הצד הרוחני - יציקת התוכן הפנימי, האלוקי, לתוך הכלים שמכין משיח בן יוסף. מיהם משיחים אלה? הרב זצ"ל לימד, שמשיחים אלה אינם אנשים פרטיים בלבד. תקופות בעם ישראל וציבורים שונים בעם ישראל שנותנים כל אחד את חלקו בבנינה של מלכות ישראל העתידית יכולים אף הם להיחשב בחינת משיח. משיח בן דוד ענינו מבואר יותר - הבאת הגאולה השלמה. יש להבין את ענינו של משיח בן יוסף. בחינת משיח בן יוסף זוהתה על ידי הרב כבנינה המעשי של הארץ, והקמתם של מוסדות שלטוניים על ידי עם ישראל. מעשים אלו נעשו על ידי הציונות המעשית ולכן היא הוגדרה כתחילת הופעתו של בחינת משיח בן יוסף^[2].

בחז"ל מובא שמשיח בן יוסף עתיד להיהרג במלחמתו נגד ארמילוס הרשע, ואז יבוא משיח בן דוד, פירוש הדבר על פי ההגדרה של הרב הוא, שכדי להקים מלכות בישראל הבנויה על ערכים של קודש ושמירתה היא אכן הופעת שם ה' בעולם, לא ניתן לעשות זאת מתוך הבנין המעשי שנעשה על יסודות של חול, אלא יש חובה להרוס את בנין החולין, ואז לבנות מחדש, בנין של קודש. מובן, שהריסה כזו של הבנין המעשי היא קשה מאד, והשבר שהיא עלולה להביא לעם ישראל הוא קשה מאד. כל הכוחות, המאמצים והתקוות שהושקעו בבנין המדינה נהרסים ונכחדים, משום שאי אפשר לקדש מדינה שנבנתה על יסודות של חולין ועלינו לבנות בנין חדש.

אך הדברים אינם פשוטים כל כך.

בספר "קול התור", שנכתב ע"י ר' הלל שקלובר מתלמידי הגר"א, מבואר בהרחבה ענינו של משיח בן יוסף ותפקידו. מובא שם^[3] בשם הגר"א, שאין זה מוחלט שמשיח בן יוסף אכן יהרג. ניתן להצילו ולהשאירו בחיים וזה תלוי בעם ישראל. על ידי תפילות ומעשים בכיוון הנכון ניתן להציל את משיח בן יוסף - ניתן לעבור בצורה התפתחותית מן הציונות המעשית אל הקודש, אל יציקת התוכן הרוחני אל תוך הכלים המעשיים.

המשבר שמדינת ישראל עוברת עכשיו נראה כפרשת דרכים בענינו של משיח בן יוסף. בצורה פשוטה

נראה שהציונות המעשית עוברת "הרס עצמי". את ה"ציונות" הכניסו למרכאות, וכל הערכים וההישגים שהושגו במאבקים ובמאמץ ציוני גדול, נמכרים במחירי סוף העונה. לא נראה באופק, בצורה הפשוטה, קרש ההצלה והדרך ליציאה מן המשבר הקשה הזה. נראה שבחינת משיח בן יוסף נמצאת, לכאורה, בסכנת חיים.

אין זה נכון. **יש מה לעשות!!** במעשים, בתורה ובתפילה.

במעשים: מקובלנו מפי הגר"א שהעוסקים לשמה פחות זריזים מהעוסקים שלא לשמה^[4], שכן התועלת המעשית הקרובה של ה"לא לשמה", פועלת על האדם ונותנת לו כח וזריזות. אף על פי כן עלינו לאזור אומץ וכח ולפעול לחיזוק כח העמידה של עם ישראל כולו, הן בישובי יש"ע והן בכלל מדינת ישראל, בכל מקום ומקום לפי עניינו וצרכיו. עלינו להיות יצירתיים במציאת דרכי הסברה וחיזוק למען ידע העם שחוסנו הוא באמונתו ובקישורו לערכי הנצח של ישראל.

בתורה: הרבה דיבר הגר"א, ומובאים הדברים ב'קול התור', שמעניינו של משיח בן יוסף הוא גילוי רזי תורה. אף הרב באגרותיו דיבר בכאב על הצורך החיוני לאומה דוקא בשעת משבר בעיסוק בנשמת התורה (כרך ב' אגרת תפ"ג, ועי' גם באגרת תר"כ):
"... לעולם לא נוכל להתעלם מהתרופה הכללית הכוללת את הכל, ושעזיבתה היא שגרמה לנו את נפילתנו, והוא הדבר מה שאני בעניי ובמר נפשי רגיל לקרא, לשנות ולשלוש מאות ואלפים פעמים, עזבנו את נשמת התורה... לתשובה גדולה אנו נקראים, לתשובה מאהבה ולכל מכשיריה, דוקא בעת משבר וסכנה עצומה, צריכים לקחת את המעולה שבתרופות, רדיקלים אנו מוכרחים להיות, בפשרות למחצה לשליש ולרביע מאומה לא נתקן... ובכל זמן שאנו נדדים, נשחטים ונטבחים, כצבאות וכאילים, על אשר אין אנו מכירים את תפקידנו, באים אנשים קטנים ומצומצמים, ומרפאים אותנו ברפואות קרות מכל המינים, ואת סם- החיים העיקרי, אותו מניחים בקרן זוית. אלה מתוך טמטום הלב וקטנות-אמנה, ואלה מתוך גאווה וחסרון- ידיעה, ועוד הפעם חושבים שהגדלת תורה והאדרתה כשתהיה באותו המובן הצר והיבש... שזו תהיה גם כעת התרופה הכוללת לכל מאובותינו הרבים..."

בתפילה: הגר"א חיבר תפילה מיוחדת להצלתו של משיח בן יוסף ("קול התור" עמ' תק"ל), ויש שהוסיפו בתפילת שמונה עשרה בקשה מיוחדת בעניין משיח בן יוסף. כמו כן עלינו להרבות באמירת פרקי תהילים בציבור וביחיד, כחלק מתפילותינו להצלתו של משיח בן יוסף.
עוד עניין, הכולל את שלושת העניינים הקודמים, הוא הבנת דרך המאבק. אי אפשר להכריע מאבקים רוחניים בקלפי, בהפגנות או בדחפורים. אף כי אלו כלי הביטוי שלנו בעולם המעשי, ועלינו להשתמש בהם בצורה הנכונה, עלינו להבין כי את עיקר המאמץ, את עיקר המשאבים, עלינו להשקיע בצד הרוחני. עלינו ליצור ציבור, הרואה בצד המעשי חלק מתהליך הגאולה, שאיננו מתעלם מיד ה' הפועלת את מדינת ישראל, ויחד עם זה ומתוך זה חי חיים רוחניים, חיי תוכן, בצורה פרטית ובצורה כללית. ציבור גדול ורחב ככל האפשר של אנשי מעשה החיים חיים רוחניים, יביא, בעז"ה, את עם ישראל להבנה, כי עתידה של מדינת ישראל הוא רק מתוך כך שתהיה "יסוד כסא ה' בעולם"^[5].

עלינו לעשות בכל כוחנו למען יחוד ב' המשייתין מב"י ומב"ד "עץ יוסף ועץ יהודא" ביחוד גמור, שהוא היסוד הגדול לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה להחזרה השכינה. - עלינו לבוא לעזרת ה' בגבורים, ועלו מושיעים בהר ציון, היינו תרי משייתין במלחמתם נגד זיווגם של שעיר וחוטנו על הר ציון, ע"י פעלינו בקבוץ גלויות, בנין ירושלים וקיום אנשי אמנה. כשם שהגאולה הכללית, המשיח הראשון הוא משיח בן יוסף, והמשלים הוא משיח בן דוד, כן בכל פעולה ופעולה כללית או פרטית שבכל עקבות האתחלתא שעל דרך הטבע המסייע הראשון הוא מב"י והמסייע המשלים הוא מב"ד בדרגת ב' משיחי הדורות בחינת "יהודא מציל את יוסף".

(א) כשם שבגאולה הכללית, משיח הראשון הוא משיח בן יוסף והמשלים הוא משיח בן דוד כך בכל פעולה ופעולה שבכל עקבות האתחלתא הנעשית באיתערותא דלתתא בדרך הטבע, קימעא קימעא, לפי הכלל הגדול של רבנו, - הסיוע השמימי הראשון בא ע"י משיח בן יוסף ושלמותה בא ע"י משיח בן דוד.

שני משיחי הדורות הם הכהות הנסיים המחזיקים את קיום ישראל וחיזוקם בכל ימי הגלות והמסייעים הנסיים בעקבות משיחא, מב"י הוא הנח הנסי לקיום וחזוק הגשמי ומשיח בן דוד הוא כח הנסי לקיום הרוחני של ישראל בכלל ובפרט. תפקידי ב' משיחי הדורות הם בהרבה בחינות כמבואר בחבורי רבנו ז"ל.

ב' המשיחים משתתפים ומסייעים זה לזה, מב"י בסוד "עוד יוסף הי" ומב"ד בסוד "דוד מלך ישראל חי וקים", הם חיים וקיימים בכל דור ודור ופועלים בתפקידיהם ומשפיעים זה לזה כל אחד מכוון וסגולת תכונתו וזקוקים זה לזה. בלעדי שפע כוחם וגבורתם והגנתם לא יוכלו ישראל להתקיים אף רגע אחד ח"ו רק שהם נסתרים בכוחותיהם ובדמותם בתחתונים כל זמן שבעוה"ר ישראל ושכינתא בגלותא, ועלינו לדעת ששני הכוחות הגדולים האלה יכולים לפעול ולהשפיע מכוון, בהשפעתם המלאה, רק בזמן שאין מפריע ומפריד ביניהם.

לפעמים מתחלקים תפקידיהם של ב' המשייתין הן בדרגות והן בהשפעות תלוי לפי הבחינה אם בבחינת לאה ורחל, היינו דעת ומלכות הרי מב"ד הוא המשפיע את השפע העליון ומב"י הוא המקבל ומוציא לפועל בבחינת יהודא שהציל את יוסף, ואם בבחינת יוסף ויהודא היינו יסוד ומלכות, הרי מב"י הוא המשפיע ומב"ד הוא המקבל. וכל זאת באתחלתא דגאולה בזמן שעץ יוסף ועץ יהודא הם "אחדים בידך", כשהם עדיין כתרי פלגא גופא בדרגת אתערותא דלתתא, אבל בשלמות הגאולה שאז יהיו שני העצים לאחד בידי ביד ה', אז יהיו גם הם כתרין ריעין דלא מתפרשין והיו שניהם לאחד, למלך המשיח שהוא בדרגת רעיא מהימנא של הגואל האחרון שהוא משה רבנו ע"ה, בדרגת האלף הגדול והיה ה' למלך על כל הארץ וכו', (וכן בחושבנא "משיח בן יוסף משיח בן דוד" עולה למספר אלף). ובעמדנו על סף האתחלתא עלינו ללמוד ולדעת את כל הבחינות והתפקידים של ב' המשיחין, משייתין תתאין, בדרכי האתחלתא בסע"ד.

(ב) תכלית עבודתנו בקבוץ גלויות היא הקמת אנשי אמנה לשם יחוד ב' המשיחין בשערי ירושלים להחזרת השכינה תכלית הגאולה גאולת האמת וקידוש השם. עפ"י רבנו הגר"א ז"ל עלינו לבוא לעזרת ה' בגבורים הני תרי משיחא וללמוד היטב כל הבחינות ותפקידיהן על דרך המעשה. התפקיד הכללי של שני המשיחין מב"י ומב"ד יחד בכל הדורות הוא הגנה ומלחמה נגד שלשת ראשי הקליפות, עשו, ישמעאל וערב רב. תפקידו המיוחד של מב"י נגד עשו קליפת השמאל, ותפקידו המיוחד של מב"ד נגד ישמעאל קליפת הימין, ושניהם יחדיו נגד עשו וישמעאל שהם שור וחמור דטומאה. ההזדווגות של עשו וישמעאל הוא ע"י ארמילוס שר הערב רב

ויכולה להחריב את ישראל ואת כל העולם ר"ל. עיקר השאיפה של הערב רב הוא לזווג את עשו וישמעאל ולהפריד בין שני המשייתין וכאן ובזה עיקר עבודתנו ומלחמתנו אנו, לשבר ולמגר את כה הערב רב, קליפת

ארמילוס הרשע, מישראל, הערב רב הוא שונאנו הכי גדול, הוא המפריד בין שני המשיחין, קליפת הערב רב פועלת רק בדרך של אחיזת עינים ובעקיפין לכן המלחמה בערב רב היא המלחמה הכי קשה ומרה ועלינו להתגבר בכל שארית כוחנו במלחמה זו, וכל מי שאינו עוסק בפועל במלחמה נגד הערב רב נעשה ממילא שותף לקליפת הערב רב ויהי' מי שיהי', מוטב לו שלא נברא. עיקר הכוח של הערב רב הוא בשערי ירושלים וביחוד אפתחא דקרתא שעל קו הבינים המערבי³.

ג) ב' המשיחין הם הם השומרים ומגינים על קיום ישראל בכל הדורות גם בימי הגלות, מקומם העיקרי הוא בשערי ירושלים אפתחא דקרתא וזה סוד "עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים". רגלינו הם ב' המשיחין בסוד נצח והוד אך אימתי יכולים לעמוד בבטחון כשירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו. ועליהם נאמר: על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה. כל הלילה היינו גם בחשכת הגלות אך כל זמן שירושלים חרבה אין בכוחם אלא לשמור אבל אין בכוחם ללחום נגד הסט"א שאין יכולים לעמוד על אדמת הקודש בחורבנה בגלל אחיזת קליפות הטומאה, ומתי "עומדות רגלינו" - כשתהא ירושלים בנויה שאז תהא כעיר שחוברה לה יחדיו, חיבור של ירושלים של מטה עם ירושלים של מעלה, ומקומם המרכזי הוא אפתחא דקרתא על קו הבינים, מערב החומות, על ב' המשיחין נאמר: ועלו מושיעים בהר ציון ועלו היינו יתגברו ב' המשיחין הם עץ יוסף ועץ יהודא בדרגות שמים וארץ ודרגותיהם לפי הפעולות, והפעולות לפי היעודים בפעולה של איתערותא דלתתא הנעשית על דרך הטבע מקו השמאל מדת הדין - הרי שייך זה לתפקידו של משיח בן יוסף מארץ ובדרגא זו הוא בבחינת יוסף בן רחל (יסוד דמלכות). וכשהפעולה היא להשפעת ישועה ורחמים טובה וברכת אל שד-י הבאים משפע עליון היא בבחינת יוסף בן יעקב (יסוד דתפארת). וכשהפעולה היא באיתערותא דלתתא מקו הימין. מדת החסד שייך לתפקידו של משיח בן דוד ובדרגא זו הוא בחינת יהודא בן יעקב (מלכות דתפארת). וכשהפעולה היא להשפעת חסד ורחמים גדולים, היא בבחינת יהודא בן לאה (מלכות דתבונה). וכשהפעולה באיתערותא דלתתא היא בקו האמצעי בדרגת טצ"ץ ביסוד הרי זה בתפקידו של מב"י בסוד "כי כל בשמים ובארץ".

ד) לפי ביאורי רבנו - ב' המשיחין הם בבחינות דבות לפי תפקידיהם דלהלן ותפקידיהם לפי התקונים (?) ותפקידי משיחין תתאין כגוונא דמשיחין עילאין לפי המעשים, והמעשים לפי שרש נשמתם. ב' משיחין תתאין הראשונים ביציאה מן הגלות הן שתי המילדות העבריות במצרים כדברי רבנו בתקוני זהר חדש על הפסוק ותחיינן את הילדים בשביל שעסקו בהצלת ישראל. וכן בכל דור ודור יש משיחין תתאין שהם אבות משיחי הדורות ועוזריהם שייכים לסוגיהם. שני המשיחין הם בבחינות שונות רבות לפי התפקידים והמעשים איש על דגלו באותות לבית אבותיו והם "שבט ומחוקק". וכן הובטח לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, היינו בכל הדורות שהם "עץ יוסף ועץ יהודא", תחילה יהיו לאחדים בידך ולבסוף יהיו לאחד ביד ה', והם שור וחמור דקדוקיה הלוחמים נגד שור וחמור וטומאה ישמעאל ועשו, ונאחזים בשני צבאות שהם תצ"ט ופלגא מימינא ותצ"ט ופלגא משמאלא, ביחד אלף פחות אחד כמנין "רגל שור וחמור" בסוד הפסוק: אשריכם זורעי על כל מים, והם "רגלי ה'" שהם בנצח והוד ומקום עמידתם בשערי ירושלים וזאת כוונת, עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים כנ"ל⁴.

ה) כנויים רבים בבחינות שונות לשני המשיחין, והם: דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל. יהושע בן נון וכלב בן יפונה. - ששון ושמחה ושיגוון - בני יעקב ויוסף סלה. - אור הלבנה ואור החמה. - תמכי דאורייתא. - בניך למודי ה' ורב שלום בניך. - שני הכרובים. - ב' תפוחים (רפדוני בתפוחים כידוע). - אפיקי מים. - ב' צבאות ימינא ושמאלא. - בא יבוא ברנה. וביחד נושא משך הזרע). - תורה וגמילות חסדים. - מושיעים בהר ציון. - שומרי חומות ירושלים. - מדת הדין ומדת החסד. - קרני ראם. - הקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי במ. - ענוי ארץ. - וענוים ירשו ארץ. - "ספר החתום וספר הגלוי" שנצנפו בכלי חרס בענתות. - רגלי מבשר. - בתי צדיקים שעליהם נאמר הבוטחים בהר ה' בהר ציון. - קול צופיך נשאו קול (ישעי' נב) ושם כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. וכו'. - עיר עז לנו ישועה. - והאיתנים מוסדי ארץ. - שתי הבחינות של נעשה ונשמע והחזרת כתריהם בקרוב כאמור בחז"ל עפ"י הכתוב ופדויי ה' ישובו ובאו ציון

ברנה וכו' ששון ושמחה ישיגו. - צפון ותימן עפ"י הכתוב עורי צפון ובואי תימן כנודע. - מוסדי דור ודור תקומם (וברמזי אבי משאת בנימין - "מוסדי דור ודור" "תלמידי אליהו" בחושבנא). - ברית אבות בטוריא דמב"י, זכות אבות בטוריא דמב"ד, ואף גם זא"ת תוחזר עם קבוץ גלויות בסעד"ש. - חיבה ואהבה, חיבה בטוריא דמב"י כמדרשה חיבה יתירה נודעת לה לציון וכנודע ציון בטוריא דיוסף, אהבה בטוריא דמב"ד כאמור ואהבת עולם אהבתיך.5.

--- ומעשה ידינו יכונן ה' עלינו לאיחוד תרי משיחא ע"י גופי מוסדי הגאולה שהת, כמבואר לעיל, עפ"י הפסוקים עין בעין יראו בשוב ה' ציון וכו': קיבוץ גלויות, בנין ירושלים, ביעור רוח הטומאה מן הארץ וקיום מצותיה, גאולת האמת בהקמת אנשי אמנה, גלוי רזי התורה, --- וכן חכמתא דלתתא --- כי בהתגלותא דמשיחא על טצ"ץ עקבותיה מתפתחת התגלותא דחכמה עילאה וחכמה תתאה עפ"י האמור בזוה"ק ובשית מאה שנין לשתיתאה יתפתחון תרעי דחכמתא דלעילא ומבועי דחכמתא דלתתא ויתתקן עלמא וכו' למיקס כנסת ישראל מעפרא וכו'6. וכל אלה הן ביעודו דרבנו אליהו גאון ישראל ואורו עד נכון היום בעזרת צור ישראל וגואלו. וע"כ תיכן רבנו להבין ברוח קדשו גם את שבע. החכמות דלתתא כנודע שהם כרקחות ודוגמאית בתחתית ההר, 7 לביאור חכמת התורה ולשם קירוב הגאולה, אשר תכליתה הגדולה היא קידוש ה' כאמור שם: וראו כל עמי הארץ את ישועת אלקינו, ולתקון עולם במלכות שדי וכו'.

כאמור, תכלית עבודתנו במצות קבוץ גלויות וישוב ארה"ק בדרכי האתחלתא כמבואר בפרקים הבאים, - לקרב הגאולה בפועל באיתערותא דלתתא ובביעור רוח הטומאה מן הארץ, לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה ע"י יחוד ב' המשיחין ביחוד וקשר חזק בר קימא, בתפקידם של שני מליצי יושר שהם חנוך ואליהו - - מט"ט וסנדל ("חנוך ואליהו" בחושבנא "קול" הצפון בסוד הגדול של קול התור), זאת המסילה לאלקינו להחזרת השכינה לציון וביאת הגואל בב"א8.

1 "שני המנסחים, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, קיימים בכל דור ודור, והם "שבט ומחוקק" (ראה ביאור הגר"א ל"תקוני זוהר חדרו", דף ל"ו ע"ב: "ושבט ומחוקק הן ב' משיחיי") "לא יסור שבט מיהודה דא משיח בן דוד ומחוקק מבין רגליו דא משיח בן יוסף", זוהר, ת"א, דף כה ע"ב. והם המחזיקים את קיום וישועת ישראל בכל הדורות ע"י נצוצות נשמותיהם המלוכשות בצדיקים אנשי מעשה, העוסקים בפועל בישועת ישראל ובהכשרת הגאולה, עד הגאולה השלמה, שאז יהיו ב' המשיחיים "עץ יוסף ועץ יהודא" לאחד, ויתגלה המשיח הנצחון. ספר חזון ציון, עמ' 69, סוף הערה 81.

2 על יוסף ויהודה ראה לעיל פרק ב, חלק א, אות נו, קא

3 על גאולת האמת ראה להלן פרק ו, אות א. על הקליפות נאמר בזוהר: "ערב רב מעורבין בעשו וישמעאל... בימינא דאברהם דדרגיה חסד נטיל נוקמא מישמעאל וממנא דיליה. ובשמאלא דיצחק דדרגיה פחד נטיל נוקמא מעשו וממנא דיליה בתרין משיחין דאינון חד מימינא משיח בן דוד וחד משמאלא משיח בן יוסף... עד כי יבא שילה דעיא מהימנא בדרגיה תפארת ישראל... זבהון נטיל נזקמא מעשו וישמעאל וערב רב כגוונא דערב מעורבין בעשו וישמעאל הכי יעקב מעורב באברהם ויצחק וכו'" ח"ג, דף רמו ע"ב. על פתחא דקרתא ראה בהרחבה בספר המגיד דורש ציון, עמ' 97-99, ובספר מוסד היסוד, עמ' 269-271. וראה לעיל, פרק ב, חלק א, אות קכ.

4 ותחיי את הילדים. "המילדות דאינון ב"מ. כצ"ל והוא ר"ת ב' משיחין שהן המילדות ומוציאין מן הגלות", באזרי הגמיא לתיקונים מזוהר חדש, דף לו ע"ב, וראה בספד תולדות יצחק על ביאור הגר"א לספר יצירה, דף קם ע"א. שבט ומחוקק. "לא יסור שבט מיהודה דא משיח בן דוד ומחוקק מבין רגליו דא משיח בן יוסף", זוהר, ח"א, דף כה ע"ב, וראה לעיל פרק ב, חלק א, אות פ. עץ יוסף ועץ יהודה, ראה לעיל, שם,

אות נו, קא. שור וחמור, שם, אות פג. נצח והוד, שם, אות עו, קיא, קמו. אלף פחות אחד, שם, אות ס.

6 זוהה פרשת וירא, ח"א, קיז, וראה בספר חזון ציון, עמ' 38.